

***Dobit lavadu, krepat ma ne molat i još mnogo više:
Frazeološko blago crikveničko-vinodolskoga kraja¹***

Martina Bašić. 2021. *Zač se reče...?: Frazemi, izreke i poslovice crikveničko-vinodolskoga kraja*. Centar za kulturu Dr. Ivan Kostrenčić. Crikvenica.

Autorica knjige *Zač se reče...? Frazemi, izreke i poslovice crikveničko-vinodolskoga kraja* Martina Bašić znanstvenica je u Zavodu za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Područje je njezina užega jezikoslovnog rada dijalektologija te je ova knjiga plod autoričina dugogodišnjega i predana istraživanja čakavskih govora, posebno sjeverozapadnoga čakavskog područja. U knjizi je obuhvaćena frazeološka baština Crikvenice, Grižana i Novoga Vinodolskog, odnosno crikveničkoga, griškoga i novljanskoga govora. Osim što je dijalektologinja, autorica je i podrijetlom vezana za Crikvenicu i za crikvenički govor, što potvrđuje i na početku knjige, u svojoj zahvali napisanoj na mjesnome govoru: „Sē j češće da nān je domāčā besēda vēc va dūšē i sfcu nēgo na zajlku. Zātō j ovāstā zāfala napīšana po domācū – āš je zi dūšē.” Ta zahvala zorno pokazuje koliko je važno čuvanje i njegovanje govora kraja iz kojega potječemo – i za identitet sadašnjih govornika, ali i za naraštaje koji dolaze.

Glavni dio knjige sadržava popis frazema, poslovice i izraza. Donose se njihova tumačenja, koja su oblikovana u frazemske članke, pri čemu se, kako se navodi u *Predgovoru*, popis od početnih pedesetak frazema proširio na približno 300 frazema. U svaki frazemski članak uvrštene su i ilustracije Marie Solange Antonić, koje pridonose slikovitosti značenja svakoga frazema.

S autoricom Martinom Bašić razgovarali smo o sadržaju knjige, o tome kako dijalektolozi dolaze do jezične građe na terenu te o ulozi mjesnoga stanovništva u dijalektološkim istraživanjima.

HJ: Zašto je naslov knjige *Zač se reče...?* I zašto je za frazeologiju važna pozadinska slika koju frazem u svojem sadržaju nosi?

MB: *Zač se reče...?* uz *A ča to znači?*, *A skud je ta beseda?*, *A kako se još reče ...?* česta su pitanja upućena nama dijalektolozima pri terenskim istraživanjima. U toj zamjeni

¹ Ovaj je članak izrađen na istraživačkome projektu MWE-Cro: *Višerječni izrazi u hrvatskome jeziku – leksikološki, računalnolingvistički i glotodidaktički pristup* (IP-2022-10-7697), koji financira Hrvatska zaklada za znanost, i na projektu *Hrvatska somatska frazeologija (frazеogраfski pristup)*, koji financira Europska unija – NextGenerationEU, a u okviru kojega za iznesene stavove i mišljenja odgovorni su samo autori te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

uloga, kad su ispitanici mene ispitivali, rodila se ideja o ovoj knjizi, koja je bila zamišljena kao dio odgovora na njihova pitanja. Na primjer jedno od prvih pitanja bilo je zašto se kaže *plakala je kako godina* i zašto se plakanje uspoređuje s kalendarskom godinom. No, kad sam objasnila da je jedno od starih značenja riječi *godina* 'kiša', bila im je jasna usporedba neutješnoga plakanja i suza s kišom. Glavna su obilježja frazema slikovitost i ekspresivnost te desemantizacija pojedinih ili svih sastavnica frazema, čime one ili samo dio njih gube svoje prvotno leksičko značenje, a frazem kao cjelina dobiva novo, frazemsko značenje. To frazemsko značenje proizlazi iz semantičkoga taloga, odnosno frazemske pozadinske slike, u kojoj su sastavnice frazema, iako desemantizirane, ostavile svoj trag. Zato su važna istraživanja frazemskih etimologija, odnosno *zač se reče*, jer uz to što se objašnjavaju etimologije pojedinih sastavnica frazema svojstvenih leksiku istraženoga područja, navodi se i moguća motivacija nastanka frazema, odnosno skicira se podloga njihova nastanka.

HJ: Iako se dijalektna frazeološka građa najčešće prikazuje u dijalektnim frazeološkim rječnicima, Vi ste tumačenja frazema oblikovali u frazemske članke odnosno u mikroeseje, što je inovacija u hrvatskoj dijalektnoj frazeologiji. Možete li opisati koncepciju natukničkih članaka?

MB: Smatrala sam da odgovore na pitanja mojih ispitanika nije u potpunosti moguće pružiti u obliku rječničkih članaka. Nosive natuknice pedesetak frazema koji su iz različitih razloga potaknuli pitanja mojih ispitanika postale su nadnatuknice mikroeseja. No, početni se popis ubrzo proširio na tristotinjak frazema, izraza i poslovice, koji su se u tekst uvodili na temelju značenjske povezanosti s prvim frazemom ili kojom njegovom sastavnicom. Na primjer, u mikroeseju **FAŠTIDIJ** uz frazem *delat komu faštidij* značenja 'dosadivati *komu*, uznemiravati *koga*, smetati *komu*' navedeni su frazemi istoga značenja, *gre ki komu na jetra*, *sest komu na jetra* i *brndat komu kolo (okolo) nosa*, a u mikroeseju **BRACERA** uz frazem *široka (debela) kot bracera*, kojim se opisuje punija ženska osoba, navedeni su ostali frazemi koji ulaze u koncept frazema koji opisuju čovjekov izgled, a odnose se na debljinu: <debel> *kako prasac*, <debela> *kako prasica*, <debel> *kako bačva*, <debel> *kako badanj* i *debela ko bikabit*. Dakle, nastojalo se povezati građu na temelju pripadnosti istomu konceptu, odnosno najviše pozornosti usmjeriti značenju. Mikroeseji su bili zamišljeni kao opisi motivacija nastanka frazema.

Na primjer, u motivaciji nastanka frazema **namlatit koga kako bakalara** značenja ‘dobro istući (pretući) *koga*’ način je pripreme sušenoga bakalara koji se mora dobro istući da bi se meso lakše odvajalo od kostiju. Usto, svaki je mikroesej praćen ilustracijama grafičke dizajnerice Marie Solange Antičić, koji na zabavan, često i duhovit način vizualno upućuju na značenje frazema ili katkad prikazuju samo doslovno značenje frazemskih sastavnica. Kako je cilj ove knjige bio približiti frazeološka istraživanja i mladim, pretežno vizualnim generacijama, smatrali smo da će slikovna dimenzija biti osvježanje, a istodobno olakšati i pamćenje građe.

HJ: Iako u knjizi kao višerječne jedinice pretežu frazemi, uz njih navodite i druge primjere kao što su poslovice i izreke, pa čak i psovke i kletve. Na temelju kojih ste kriterija napravili razliku između frazema i drugih primjera, koji su, kako ih nazivate, „na granici frazeologije”?

MB: Frazeologija kao zasebna znanstvena disciplina danas ima čvrste kriterije te se granica o kojoj govorim zapravo najviše odnosi na višerječne jedinice koje se, ovisno o kontekstu, jednom mogu smatrati izrekama ili npr. običnim poredbama, a u drugome kontekstu frazemima. Četiri vrste višerječnih jedinica koje ste spomenuli, poslovice, izreke, psovke i kletve, ustaljeni su izrazi koje karakteriziraju čvrsta struktura i cjelovitost značenja. No, jedino frazemi imaju idiomatsko značenje, odnosno karakterizira ih slikovitost, ekspresivnost i konotativnost. Svjesna toga da uvijek može doći ili je već došlo do frazeologizacije drugih višerječnih izraza, htjela sam ih uvrstiti u proučavani korpus. Npr. nazivi **mali prst** ili **božji volak** postali su sastavnice frazema **miran ko božji volak i imet ča va malen prstu**, psovka sa sastavnicom *matrženit* (**hoj matrženit!**) preobrazbom je postala frazem **šlo je ča matrženit** značenja ‘propalo je *što*, nestalo je zauvijek *što*’. U istome se značenju u crikveničkome i novljanskome govoru pojavljuje i frazem **prošlo (šlo) je ča varemengo (varemengo)**, u kojemu se pojavljuje dio psovke **hod varemengo!**

HJ: Vaša knjiga ne sadržava samo popis frazema, poslovice i izreka crikveničko-vinodolskoga kraja nego u uvodu opisujete i govorne značajke toga kraja. U uvodu ste napisali da su „frazemi idealan materijal za proučavanje jezičnih značajki organskih govora”. Možete li nam o tome nešto više reći?

MB: Frazemi kao ustaljene, neslobodne i neraščlanjive sveze riječi koje se u govoru reproduciraju kao cjelina, idealna su građa za proučavanje dijalektnih značajka pojedinoga govora. Naime, čvrsta sveza sastavnica frazema i njihovo oblikovanje u organskim idiomima omogućuje dijalektolozima proučavanje svih jezičnih razina pojedinoga govora, od fonetsko-fonoloških, morfoloških, tvorbenih i sintaktičkih obilježja do leksičkih jedinica koje možda više nisu dio svakodnevnoga izričaja proučavanoga idioma. U poglavlju *Načela uspostave polaznoga frazema* detaljno su objašnjena načela dijalektnoga uopćavanja frazema i pritom se uvijek posebna pozornost daje varijantnim komponentama frazema koje su u uopćenom frazemu ispisane u okruglim zagradama, npr. **pijan (naconkuljan, natrinketan) kako čep**. No, proučavanje dijalektnih frazema ne staje na razini strukture samih frazema i njihova značenja. Najveća su vrijednost dijalektnih, a time i dijalektno-frazeoloških, zapisa oprimjerenja. U njima smo zabilježili

mnoga naglasna variranja koja su npr. bila uvjetovana distribucijskim ograničenjem akuta u griškome govoru, fonetsko-fonološka variranja kao npr. u novljanskome frazemu **debela ko bikabit**, koji u crikveničkome govoru glasi **debela ko pikabit**, a u griškome **debela ko pikabet** ili morfološka variranja u kojima je najviše dolazila do izražaja različita pripadnost govora dijalektološki nadređenim hijerarhijskim razinama (govori Grižana i Novoga Vinodolskog pripadaju ikavsko-ekavskomu čakavskom dijalektu, dok govor Crikvenice pripada ekavskomu dijalektu čakavskoga narječja). Tako je frazem, **sedet na dveh kantridah**, oprimjeren *po crikvenički* kao *Ne moreš sedet na dveh kantridah.*, a *po novljanski* *Sidi na dvih kantridah.* Na leksičko-semantičkoj razini u novljanskome se govoru sastavnica *badanj* upotrebljava u frazemu u kojemu se čija glava po veličini uspoređuje s bačvom, **ima ki glavu ko badanj**, a u istome se značenju u griškome govoru glava može usporediti i s *bačukon*, **ima ki glavu ko bačuka**. Mjesni govori Crikvenice, Grižana i Novoga Vinodolskog starosjedilački su i autohtoni govori čakavskoga narječja na području Kvarnera, koji su očuvali mnoge stare, konzervativne jezične značajke svojstvene čakavskim govorima. No, iz samo nekoliko je primjera vidljivo da, iako te govore vežu bliskosti i podudarnosti na svim jezičnim razinama, svaki od njih ima i posebnosti u odnosu na druge. S druge strane, treba također biti svjestan da se i jezične mijene u organskim govorima događaju na svim jezičnim razinama. Stoga su i frazemi, iako poznati po konzervativnosti, podložni inovacijama koje nastaju razvojem samoga sustava i onima nastalim posuđivanjem iz drugih sustava. Najzanimljiviji su frazemi koji pokazuju istodobno i konzervativnost i inovaciju oni koji nose značenje 'biti bez novca, biti siromašan', a u kojima možemo pratiti cijelu monetarnu povijest proučavanoga područja: **nimat <ni> krajcara va žepu, nimat fjorina va žepi, nimat ni prebitog groša, nimat ni feniga v žepu, nimat ni dinara v žepu...**

HJ: Dijalektolozi kao skupljači jezičnoga blaga moraju za potrebe svojih istraživanja biti u izravnome doticaju s mjesnim stanovništvom i voditi s njima male, svakodnevne razgovore. Jeste li se u svojim početcima dijalektoloških istraživanja i Vi vodili savjetom akademika Mate Hraste da dijalektolozi trebaju početi od svojega rodnog mjesta i opisa svojega govora? Kakvo je bilo Vaše iskustvo i na koji ste način prikupili građu i za ovu knjigu?

MB: Da, mislim da je upute akademika Hraste slijedila većina hrvatskih dijalektologa jer se tako najlakše zaobilazi *paradoks promatrača* (eng. *observer's paradox*), koji se odnosi na izazove prikupljanja podataka o prirodnome, spontanome govoru. Naime, sama prisutnost istraživača nagnat će govornika da rabi formalni, nespontani govor, a naš je cilj bilježiti kako se ljudi služe jezikom dok ih se ne promatra. Naravno, kad je ispitivač dio društvene i jezične zajednice koju promatra i kad ispitivanje ili razgovor može voditi na njihovu ili njima bliskome idiomu, to utječe na neformalniji tijek ispitivanja, što za rezultat daje nekontrolirani i opušteni govorni iskaz, koji je vjeran pokazatelj jezičnoga sustava. Odmah u početku istraživanja domaći su istraživači u prednosti jer lako pronalaze ispitanike koji su voljni pomoći u istraživanju i koji su voljni izdvojiti svoje vrijeme za odgovaranje na pitanja iz naših upitnika. Katkad se odgovori koje tražimo dobiju i u

neformalnim razgovorima, *va butige* ili *na placu*, a *domaći* su istraživači opet u prednosti jer oni znaju prepoznati izvornoga govornika i koliko je njegov jezični izričaj relevantan za istraživanje. U mojemu je slučaju katkad više frazema bilo zabilježeno u mobitelu, računima iz kafića ili na rubu novina nego na službeno pripremljenome upitniku. Kad ste k tomu još i izvorni govornik govora koji opisujete, najteže je osvijestiti da trebate slušati i sebe jer često se dogodi da u razgovoru, u obiteljskoj atmosferi, izgovorite koji frazem ili izreku koju još niste zapisali. Moje je prvo službeno dijalektološko terensko istraživanje bilo u mojoj Crikvenici, u svibnju 2005. godine. Od tada, svaki je odlazak *doma* otvarao novo dijalektološko pitanje. Na primjer, samo je jedna rečenica susjede („ne reče se ‘kikarice none Marije’ nego ‘kikarice noni Marije’”) potaknula višemesečno istraživanje genitiva jednine i nominativa i akuzativa množine imenica ženskoga roda nakon kojega se došlo do zaključka da stariji govornici crikveničkoga govora čuvaju već opisanu staru podvojenost na nepalatalnu i palatalnu varijantu. Stoga, najvažnije je slušati! I odmah zapisati!

HJ: Za kraj, s obzirom na to da ste dijalektologinja, ali i zato što ste izvorna govornica jednoga od govora koje ste u ovoj knjizi istraživali, koliko je važno čuvati i njegovati mjesne govore općenito, pogotovo među mlađim i budućim naraštajima?

MB: Cilj je svih jezikoslovnih, a time i dijalektoloških istraživanja utvrditi kakav idiom uistinu jest, opisati ga u cijelosti i zabilježiti opažanja o njemu. Sustavna proučavanja svih jezičnih razina pojedinačnih mjesnih govora i skupina govora svih triju hrvatskih narječja u cilju da se odredi njihov povijesno-teritorijalni kontinuitet još su uvijek temeljni zadatci hrvatske dijalektologije. No, uz znanstveno istraživanje zadaća je dijalektologa promicati pozitivne predodžbe o svim hrvatskim organskim govorima, doprinositi njihovom njegovanju, popularizaciji, osnaživanju njihova ugleda i osvješćivanju o njihovoj neprocjenjivoj vrijednosti, koju je potrebno (o)čuvati, njegovati i prenijeti na mlađe naraštaje. Jer naši mjesni govori nisu samo sredstvo komunikacije, oni su izvorni i neraskidivi dio našega kulturnog nasljeđa i tvorbeni element i lokalnoga i nacionalnoga identiteta. Meni su osobno oni poveznica s nonićem i s njegovim glasom dok u ljutnji govori *hod matrženit!*, nonom koja mi govori *da ne kraden bogu dani*, mamom koja mi govori *da moran steplit kantridu i ćapat se knjigi* i tatom koji mi na sve njihove upute sa smiješkom govori *Ma, kroz jedno uho nutra kroz drugo van!*

Hrvatski jezik zahvaljuje Vam na razgovoru. Želimo Vam još mnogo istraženih terena i novih dijalektoloških knjiga.